

DIALOG

Obecné rady:

1. Literární dialog by měl být **hutnější a přehlednější** než běžná konverzace. Sebeprírozenější psaný dialog nebude odpovídat záznamu skutečného hovoru – ten totiž bez kontextu situace působí rozbředle, obsahuje mnoho výpomocných zbytečných slov, často je i nejasný – v hovoru se mnohé doplňuje výrazem, gestem apod. Vždy jde tedy o určitou stylizaci.

2. Literární dialog by měl: a) **nejen vyjádřit myšlenku mluvčího, ale i jeho momentální emoční rozpoložení a osobní dikci** (charakteristický způsob řeči, volby slov apod. – ovšem nepřehnat to, viz níže); b) formou nebo obsahem sdělení **podnítit bezprostřední reakci** druhého mluvčího, jeho dopověď, komentář; c) **posunout děj**, naznačit okolnosti, za jakých se rozhovor odehrává – čtenáři by se z něj měli něco nového dovědět.

3. Výjimkou je úmyslná nesmyslnost dialogů, např. v absurdním dramatu, která zdůrazňuje neschopnost komunikace, odcizenost světa apod. Zde se také používá tzv. mimoběžný dialog – osoby se sice fyzicky střetávají, ale nekomunikují spolu, každá vede svůj monolog.

4. I literárně stylizovaný dialog by měl být **uvěřitelný psychologicky a žánrově** (např. když píšeme mýtus, neudiví, že všechny postavy, prosté jako vznešené, mluví stejnou řečí; nerozlišení různých vrstev mluvčích ale bude vadit v realistickém románu ze současnosti...).

5. Přehnaná snaha o odlišení postav řečí může však působit kontraproduktivně – uměle. Platí to třeba o užití nářečí (pokud máme důvod ho užít, musíme ho znát, ne si vymýšlet neexistující dialekt), slangu, osobních „hlášek“ apod. V. Šklovskij v knize Jak dělat prózu a verše píše: „*Vyhýbejte se v hovoru jednajících osob slovům, jichž by **nemohly** užít. Ale necpěte do jejich řeči nutně slova místní, která by říci **mohly**.*“

6. V delší próze je nutná **pestrost**, střídání různých typů rozhovorů (úsečné krátké; dlouhé, řešící problém; kde se mnoho neřeší, ale jsou důležité pro psychologii a atmosféru).

7. Nepodceňovat **zvukovou stránku!** (Platí pro celý umělecký text, nejen pro dialog.) Citlivý čtenář „čte i ušima“, vyhněme se nadměrně dlouhým slovům, dlouhým složitým souvětím, v nichž se špatně orientuje, nelibozvučným spojením (setkala se se sestrou).

8. Zajímavým problémem je **stavba uvozovacích vět**. Stephen King v knize O psaní, memoáry o řemesle píše, že je dobré vyhýbat se v uvozovacích větách příslovcím:

pochopte.
Vezměte si třeba větu: **Pevně zavřel dveře.** Není to nijak hrozná věta (aspoň že jsme v ní použili sloveso v činném tvaru), ale zeptejte se sami sebe, zda v ní musí být slovo **pevně**. Jistě, můžete tvrdit, že vyjadřuje jakýsi mezistupeň mezi větou **Zavřel dveře** a **Zabouchl dveře**, a já vám nebudu odporovat... ale co kontext? Co veškerá osvětlující (a možná i dojemná) próza *před* **Pevně zavřel dveře**? Neměli bychom z toho pochopit, jak ty dveře zavřel? A pokud to z předcházející prózy *pochopíme*, není **pevně** zbytečné slovo? Není nadbytečné?

Určitě mi už někdo z vás vyčítá, že jsem únavný a análně retentivní. Já tohle obvinění odmítám. Jsem přesvědčen, že cesta do pekel je dlážděna samými příslovci, a budu to klidně vyřvávat ze střeš. Jinými slovy – příslovce jsou jako pampelišky. Pokud máte na trávníku jedinou pampelišku, vypadá hezky a nezvykle. Pokud ji ale nevytrhnete i s kořeny, najdete jich tam druhý den pět... další den padesát... a pak, bratři a sestry, bude váš trávník **totálně, absolutně a prostopášně** pokrytý pampeliškami. A pak konečně uvidíte, jaký je to plevel, jenomže to už je – UCHCH! – příliš pozdě.

Ale dokážu příslovce tolerovat. Vážně. S jedinou výjimkou, kterou je věta uvozovací. Trvám na tom, že v uvozovacích větách byste měli používat příslovce jen ve velmi výjimečných případech... a snad ani tehdy ne, pokud se tomu dokážete vyhnout. Abychom se ubezpečili, že všichni vědí, o čem mluvím, podívejte se na tyhle tři věty:

„Polož to!“ vykřikla.

„Vrať mi to,“ zaprosil, „je to moje.“

„Nebud' hlupák, Jekylle,“ řekl Utterson.

V těchto větách fungují slova **vykřikla**, **zaprošil** a **řekl** jako věty uvozovací. Teď se podívejte na tuhle pochybnou předělanou verzi:

„Polož to!“ vykřikla výhrůžně.

„Vrať mi to,“ zaprošil poníženě, „je to moje.“

„Nebud' hlupák, Jekylle,“ řekl Utterson pohrdlivě.

Tyhle tři věty jsou slabší než tři předchozí a většina čtenářů okamžitě pochopí proč. **„Nebud' hlupák, Jekylle,“ řekl Utterson pohrdlivě** je ze všech nejlepší – je to pouze klišé, zatímco druhé dvě jsou prostě směšné. Takovým uvozovacím větám se občas říká „swiftáky“ na počest Toma Swifta, neohroženého vynálezce-hrdiny v románech pro kluky, které napsal Victor Appleton II. Appleton měl rád věty jako **„Udělej to nejhorší, co umíš!“ vykřikl Tom neohroženě** a **„Můj otec mi pomohl s rovníci,“ řekl Tom skromně**. Když jsem dospíval, hrávali jsme na mejdanech hru založenou na vaší schopnosti vytvářet vtipné (či aspoň zpola vtipné) swiftáky. Pamatuju se třeba na **„Ty jsi ale vůl,“ pronesl s nesmírnou lidskostí** či **„Jsem na dně,“ zašeptala vlhce**. Pokud se sami sebe tážete, zda učinit proradnou pampelišku součástí vaší uvozovací věty, měli byste se sami sebe otázat, zda skutečně chcete psát prózu, ze které se stane oblíbená hra pro puberťáky.

Někteří spisovatelé se snaží vyhnout použití příslovcí tím, že do uvozovacích vět napumpují steroidy. Výsledek dobře zná každý čtenář, který kdy četl špatnou literaturu či paperbackové originály:

„Polož tu pistoli, Uttersone!“ zahřímal Jekyll.

„Nepřestávej mě líbat!“ zalapala Shayna po dechu.

„Ty zatracená koketo!“ vyrazil ze sebe Bill.

Nedělejte takové věci. Moc vás prosím.

Nejlepší uvozovací větou je slůvko **řekl** – **řekl**, **řekla**, **Bill řekl**, **Monika řekla**.

Nejspíš víte, o čem mluvíte, a jste schopni dodat své próze energii použitím sloves v činném rodě. A nejspíš jste svůj příběh odvyprávěli dostatečně dobře na to, abyste věřili, že pokud řeknete **řekl**, čtenář bude vědět, jak to řekl – rychle nebo pomalu, šťastně nebo smutně. Váš čtenář možná bloudí v bažině a rozhodně byste mu měli hodit lano, pokud je tomu skutečně tak... ale není třeba ho omráčit třicetimetrovým ocelovým kabelem.

Můžeme si tento názor promyslet... Někdo se s ním možná zcela ztotožní, jiný ne (v potaz musíme vzít i rozdíly mezi češtinou a angličtinou, o níž King píše).

I mnozí etablovaní autoři běžně používají příslovce v uvozovacích větách (srov. třeba povídku Karla Čapka v minulé prezentaci). Je však dobré myslet na to, že by se to s příslovci nemělo přehánět, už proto, že text nemá být přetížen čímkoli zbytečným.

TEXTOVÉ UKÁZKY

Lev Nikolajevič Tolstoj: *Vojna a mír* (románová epopěj vycházela 1865–1869)

- spojení rysů románu historického, válečného, rodinného, filozofického, psychologického... realistická analýza skutečnosti, jejímž cílem je barvitě postižení širokého obrazu života

- najdeme zde různorodé dialogy, ukázka je zrovna z jednoho, v němž se vlastně nic neřeší, ale přesto podává hodně informací: o historickém prostředí a zvycích, psychologii postav, předává atmosféru

- ruská šlechtická rodina z počátku 19. století se strojí na ples:

slovíčka:

toque [tok] = dámský společenský čepček

trumeau [trimó] = vysoké zrcadlo zpravidla mezi okny

Soňa, již oblečená, stála uprostřed pokoje a připínala si poslední, pod rukou jí šustící stužku, špendlíkem, jehož hlavičku tiskla tak, až jí prstík bolel.

— Tak ne, tak ne, Soňo! — volala Nataša, odvrátila hlavu od česání a chytla rukou vlasy, které panská včas nepustila. — Tak tu stužku nedávej, pojd' sem!

Soňa si k ní přiklekla a Nataša jí přišpendlila stuhu.

— Dovolte slečno, takhle to nejde, — řekla panská, držící Natašiny vlasy.

— Ach, Bože můj, tedy počkej! Tak Soňo!

— Budete již hotovy? — ozval se hraběncin hlas.

— Je už deset hodin.

— Hned, hned. A vy jste už uchystána, maman?

— Jen co si ještě přišpendlím toque.²⁾

— Nedělejte to beze mne, — křičela Nataša, — nemůžete to!

— Ale už je deset!

O půl jedenácté chtěli být na plese a Nataša se měla ještě obléci a také bylo třeba zajet k Tavrickému sadu.

Nataša, když dokončila účes, odběhla v krátké sukénce, zpod níž bylo vidět plesové střevíčky a v matčině kabátku k Soně, prohlédla ji a pak spěchala k matce. Obracela jí hlavu, připíchla toque, letmo políbila její šedé vlasy a opět běžela k dívkám, které jí zkracovaly její plesovou sukni.

Vše se zdrželo pro Natašinu sukni, která byla příliš dlouhá. Dvě děvčata ji zakládala a rychle ukusovala nitky. Třetí, se špendlíkem v ústech, přebíhala od hraběnky k Soně, čtvrtá držela na vysoko vztažené ruce celé tylové šaty.

— Mavrušo, rychleji, holubičko!

— Podejte mi náprstek, slečno!

— Budete už konečně hotovy? — ptal se hrabě, vcházející mezi dveře. — To je tu voňavky. Peronská se načeká.

— Hotovo, slečno! — řekla komorná, dvěma prsty nadzvedla podložené tylové šaty, zavlála a potřásla jimi, aby dokázala tím gestem, jak vzdušné a čisté je to, co drží.

Nataša se začala oblékat.

— Hned, hned. Nechoď sem, tati! — ještě zpod tylové sukne, zakrývající celou její tvář, volala na otce, který otevřel dveře.

Soňa přirazila dveře. Za chvíli hraběte vpustily. Měl modrý frak, punčochy a střevíce, byl navoněný a napomádovaný.

— Ach, papá, jak jsi hezký, to je krása! — řekla Nataša, stojíc uprostřed pokoje a rovnajíc si tylové záhyby.

— Dovolte slečno, dovolte! — prosila služka, jež klečíc na kolenu, popotahovala jí šaty a jazykem převracela špendlíky s jedné strany na druhou.

— Dělej, co chceš, — zoufale zvolala Soňa, když pro-

hlédla Natašiny šaty, — dělej, co chceš, ale jsou ještě dlouhé.

Nataša popošla dozadu, aby se prohlédla v trumeau.³⁾ Šaty byly dlouhé.

— Bůh ví, milostivá slečno, nejsou dlouhé, — řekla Mavruša, lezoucí za Natašou po podlaze.

— Nu, jsou-li dlouhé, tedy je založíme, v minutě je založíme, — řekla rozhodně Duňaša, vyňala z šátečku na prsou jehlu a dala se znovu na podlaze do práce.

V té chvíli nesměle, tichým krokem vešla hraběnka ve své toque a sametovém šatě.

— Ach, moje krasavice, — vzkřikl hrabě, — je z vás ze všech nejhezčí.

Chtěl ji obejmout, ale hraběnka se zarděla a jemně ho odstrčila, aby ji nepomačkal.

— Maman, toque více na stranu, — pravila Nataša.

— Já ti to předělám, — a hnala se kupředu. Děvčata, zakládající její šat, nestačila jej pustit a odtrhla kousek tylu.

— Bože můj. Co se to stalo? Bůh ví, že nejsem vinna...

— To nevádí, založíme to a nebude nic vidět, — řekla Duňaša.

— Krasavice, královno moje, — řekla vstupující chůva. — A což Soňuška! Obě jste krasavice!

Ve čtvrt na jedenáct konečně usedli do kočáru a jeli. Ale bylo ještě třeba se zastavit u Tavrického sadu.

Peronská byla již uchystána. Ačkoliv již byla stará a nehezká, odehrávalo se u ní téměř totéž, co u Rostovů, třebaš ne s tak horečným spěchem. (Byla podobným věcem zvyklá.) Její staré, ošklivé tělo bylo také navoněno a napudrováno. Umyla se také tak pečlivě za ušima a stejně jako u Rostovů stará komorná obdivovala nad-

šeně zjev své paní, když vešla v žlutých šatech se stuhami do salonu. Peronská pochválila toalety Rostovových.

Rostovovi pochválili její vkus i šaty a dávající pozor na účesy a šaty, usadili se v jedenáct hodin v kočárech a jeli.

Všimněme si:

- překotné dialogy mohou pomoci přesvědčivě zachytit atmosféru shonu, spěchu, rozrušení – mnohdy lépe než autorská řeč; dodávají textu plastičnost, různorodost; napomáhají odlehčit jinak celkově vážnou knihu žánrovým obrázkem

- i v tak krátkém a náhodném výseku je jasně patrný charakter postav i jejich emoční rozpoložení! Zjišťujeme např., že: Soňa – je pečlivá, starostlivě důkladná, je členem rodiny, zároveň stojí na jejím okraji (je to sestřenice – chování odráží jistou důvěrnost k členům

rodiny, zároveň je poslušná, poněkud upozaděná, až za Natašou, která hraje prim); Nataša – vše organizuje, je v popředí, živá, obratná, zbrklá, emotivní, radostná, dětská, má dobré srdce (chce ostatním co nejvíc prospět), je miláčkem rodiny (ke všem se chová důvěrně, oni k ní také); otec – bodrý, dobrého srdce, pobízí shovívavě, veselý, impulzivní, má důvěrný vztah k rodině; matka – spíše tichá, jemná, decentní; služky: Duňaša je klidná, rozhodná, neztrácí hlavu x Mavruša zoufale leze po podlaze a spíše ujišťuje, že problémy nejsou, než aby je řešila

- přesné zachycení dosti intimní situace, „pohled do zákulisí“ rodiny
- nenásilně zdůrazněn dobový důraz na dokonalé šaty, které jsou nezbytnou podmínkou plesu – aniž si všimneme, dozvíme se mnoho detailů o dobové garderobě; pěkným, přesným psychologickým detailem je obava dámy, aby ji manžel „nepomačkal“; závěr ukázky: opět jde o šaty
- vše je psáno s lehkou nadsázkou, trochou humorného nadhledu, aniž by se autor postavám jakkoli vysmíval nebo je kritizoval.

Vladimir Sorokin: Fronta (vyšla 1985)

- nyní už kultovní ruský autor, představitel undergroundu, kontroverzní, ironizuje ve svých dílech leccos, od socialistického realismu po západní společnost
- v prvním románě Fronta využívá banální moment sovětské reality, a tím je fronta na jakékoli zboží – lidé v ní stojí, aniž vědí, na co a proč, postupně se fronta stává monstrózním organismem s vlastními pravidly fungování; z masy se postupně vylupují jednotlivé postavy a prožívají své příběhy – jasně rozpoznáme hlavního hrdinu i vedlejší postavy, přestože CELÝ ROMÁN JE SLOŽEN POUZE Z PŘÍMÉ ŘEČI
- kniha se blíží absurdnímu dramatu, absurdita groteskní situace se mísí s přesným realistickým pozorováním
- hlavním aktérem je jazyk, který běží jakoby naprázdno:

„Prosim vás, kdo je poslední?“

„Asi já, ale za mnou je ještě nějaká pani v modrým plášti.“

„Takže já jsem za ní, jo?“

„Jo. Vona hnedka přijde. Stoupuňte si zatím za mě.“

„A vy tu budete?“

„Jo, budu.“

„Chtěl jsem si ještě na chvilku vodskočit, vopravdu jenom na chvilku...“

„Jen na ni počkejte. Někdo přijde a co já mu pak řeknu? Jen počkejte. Říkala, že tu hnedka bude...“

„Dobře. Tak já teda počkám. Čekáte tu už dlouho?“

„Moc dlouho né...“

„A nevíte, po kolika prodávaj?“

„Kdo se v tom má vyznat... Vlastně jsem se ještě ani neptal. Nevíte náhodou, po kolika prodávaj?“

„Nevím, po kolika dneska, ale slyšela jsem, že včera prodávali po dvou kusech.“

„Po dvou?“

„Jo. Nejdřív prej po čtyrech a potom po dvou.“

„Tak málo?! To tu nemá cenu ani stát...“

„Tak si zaberte dvě místa. Lidi z venkova stojej dokonce i na třech.“

„Na třech?“

„Přesně tak.“

„To je ale na celý den!“

„Ale jděte. Tady to jde celkem rychle.“

„Nějak se mi tomu nechce věřit. Dyť jsme se ještě ani nehli z místa...“

„To se tam asi vrátili ty, co si vodskočili. Takovejch je fůra.“

„Vodskočej si a potom se hrnou...“

„To nic, teď to bude rychle...“

„Nevíte náhodou, po kolika prodávaj?“

„Prej po třech.“

„To ještě celkem jde! Vedle Savelovskýho nádraží prodávaj jenom po jednom.“

„Tam nemá ani smysl prodávat víc, stejně to všechno rozeberou lidi z venkova...“

„A co včera, byla tady taky taková fronta?“

„Skoro takováhle.“

„A vy jste tu včera stála?“

„Jo, stála.“

„A dlouho?“

„Moc dlouho ne...“

„A nebyly moc pomačkaný?“

„Ze začátku to celkem šlo, ale ke konci už byly všelijaký.“

„Dneska si určitě ty lepší taky rozeberou a na nás zbydou zas jenom ty špatný.“
„Všechny jsou stejny. Já je viděl.“
„Vopravdu?“
„Jo. Špatný dávaj stranou.“
„Ty určitě, dávaj stranou! Jen počkejte, však uvidíte!“
„Musej je dávat stranou a vodepisovat.“
„Ale co vás nemá! Prej musej! Dyť jim to jde do kapsy, to snad nemyslíte vážně...“
„No uvidíme, nemusíme se hnedka hádat, že jo...“
„Támlhle je ta pani. Vy jste za ní.“
„Ta vysoká?“
„Jo.“
„Já jsem teda za váma, jo?“
„Asi jo. Já jsem za tímhle pánem.“
„Ty teda znamená, že já jsem za váma.“
„Dobře, vy jste teda za mnou. Teď už si můžu vodskočit?“
„Samozřejmě.“
„Jenom na chvílku, musím si skočit pro prádlo... je to hned vedle...“
„Nevíte náhodou, jestli maj dneska do šesti?“
„Myslím, že jo...“
„Tak já si tam teda skočím pozděje.“
„Nevíte, jestli vedle náhodou nepřivezli zelí?“
„Ne. Tam je fronta na pomeranče. Zelí není.“
„Stejnak za nic nestojí, nemá ani cenu ho kupovat.“
„Na Leninský třídě prodávali mladý, takový hezký.“
„Ale jděte! Dyť to nemělo žádnou hlávlku.“
„Mladý zelí je náhodou zdravý.“
„Támlhle předbíhaj, to je ale drzost! Hej pane, proč je pouštíte? To tady máme stát celý den nebo co?! Předbíhaj, dyť voni předbíhaj!“
„Voni tam stáli, jenom si na chvílku vodskočili...“
„Ale pendrek tam stáli!“
„My jsme tu stáli, co na nás křičíte!“
„Houby s voctem, nestáli! Já tu jsem vod rána!“
„Stáli tam, já je viděla...“
„Jo, stoupnou si do fronty a pak se na půl dne zdejchnou.“
„A podle mýho tam nestáli. Já je neviděl.“
„Ale stáli tam.“
„Stáli, vopravdu tam stáli...“
„Ale stáli tam, uklidněte se!“
„Vy se uklidněte!“
„Dobře, nebudem se hádat kvůli blbostem. Stáli tam, pak si vodskočili. Dyť vo nic nejde...“
„Cože jí to jde tak pomalu... Vidíte ji?“
„Špatně.“
„Ty zrzavý to jde pomalu. Včera byla taky jako zpomalenej film.“
„Copak je tam sama?“
„Jsou tam dvě.“

„Já je nevidim...“
„Stoupuňte si sem, vodsud' jsou vidět.“
„No jo. Jsou dvě. Lamta je ale rychlejší.“
„Ty brunetě to jde rychleje.“
„Vobě se snažej, jenom lidí je prostě hodně.“
„Lidí je vždycky hodně.“
„A támhle ty se v tom ještě přehrabujou a vybíraj si.“
„Tak... vůbec jsme se nelmuli...“
„To nic, teď to půjde rychle.“
„Kdyby dávali aspoň po třech.“
„Budou.“
„Jen abysme to stihli...“
„Nebojte, na nás ještě vyjde.“
„Nevíte, do kolika jim to včera vystačilo?“
„Vlastně ani nevim... šla jsem pryč...“
„Promiňte, nestojím náhodou za váma?“
„Ne, vy stojíte přede mnou.“
„No jo! Já jsem za váma, že jo?“
„Jo, za mnou.“

Všimněme si:

- pozoruhodné je, že román přímé řeči bez uvozovacích vět umožní orientovat se v textu (z ukázky možná není tolik patrné, ale už po několika stranách textu je to jasné)
- text není nudný; ani absurdní situace nikdy nepřekročí hranici únosnosti
- velká pozorovací schopnost (co tak řeší lidé ve frontě?)
- schopnost charakterizace postav pouze skrze přímou řeč (opět patrné hlavně na větším úseku textu)
- zajímavost: v knize se nikde nedočteme, na jaké zboží fronta stojí; literární vědci pracují s hypotézou, že jsou to rifle. ☺

